

IBN SINO AXLOQIY QARASHLARIDA YAXSHI VA YOMON XULQLAR HAQIDA

Uralov Dilshodbek, Alfraganus universiteti “Ijtimoiy fanlar”
kafedrasi dotsenti v.v.b.

ON GOOD AND BAD CONDUCT IN IBN SINA'S ETHICAL VIEWS

Uralov Dilshodbek, Acting Associate Professor of the Department
of Social Sciences at Alfraganus University

О ХОРОШЕМ И ПЛОХОМ ПОВЕДЕНИИ В ПРАВСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДАХ ИБН СИНЫ

Уралов Дильшодбек, и.о. доцента кафедры “Социальные
науки” университета Альфраганус

<https://orcid.org/0009-0006-6318-6000>

e-mail:

duralov589@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ibn Sinoning axloqiy qarashlarida keltirilgan insonga xos bo'lgan yaxshi va yomon xulqlar; ularning jamiyat hayoti va insonning shaxs sifatida shakllanishidagi o'rni va ahamiyati haqida batafsil ma'lumot keltirilgan. Shuningdek, yaxshi xulqlarning shakllanishida muhit, oiladagi tarbiya va mehnatning roli, yomon xulqlar shakllanishiga ta'sir etadigan omillar falsafiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: yaxshi xulqlar, yomon xulqlar, axloqqa zid harakatlar, yaxshilik, yomonlik, kamtarlik, johillik, xasislik, saxiylik, kamolot.

Abstract: The article provides detailed information about good and bad deeds inherent in man, presented in the moral views of Ibn Sina, their role and significance in social life and the formation of man as an individual. It also provides a philosophical analysis of the role of the environment, family upbringing and work in the formation of good deeds, as well as the factors influencing the formation of bad deeds.

Key words: good manners, bad manners, immoral actions, kindness, evil, humility, ignorance, greed, generosity, perfection.

Аннотация: В статье дается подробная информация о хороших и плохих поступках, присущих человеку, представленных в моральных воззрениях Ибн Сины, их роли и значения в общественной жизни и формировании человека как личности. Также дается философский анализ роли окружающей среды, семейного воспитания и труда в формировании хороших поступков, а также факторов, влияющих на формирование плохих поступков.

Ключевые слова: хорошие манеры, плохие манеры, безнравственные поступки, доброта, зло, смирение, невежество, жадность, щедрость, совершенство.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Ta'lim dastlab jamiyat tomonidan yaratilgan inson idealining amaliy timsoli va davlat gullab-yashnashining eng muhim shartidir. Global xarakterga ega bo'lgan ma'naviy inqiroz, davlat mafkuralarining o'zgarishi va boshqa geosiyosiy muammolar sharoitida yosh avlodni kattalar hayotiga tayyorlash masalalari bugungi kunda jamoat xavfsizligi muammolarini hal qilishning ahamiyati bilan taqqoslanadigan fundamental ahamiyatga ega bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Turli tarixiy davrlarda turli vakillar tomonidan to'plangan ilmiy dalillar (Forobiy, Ibn Sino, Avloniy, J.Komenskiy, L.Tolstoy, A.A.Guseynov, B.Ziyamuhamedov, O.Qosimova, A.Erkaev va boshqalar) ta'lim, ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunini aniqlash masalasini yechishga sinergetik yondashuvni o'rgatgan. Ana shu yondashuvdan kelib chiqqan holda, ta'lim-tarbiya jarayonining zamonaviy ijtimoiy-madaniy talablarga javob beradigan yangi

modelini yaratish jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, milliy pedagogika maktablari an'analari va zamonaviy ta'limning rivojlanish tendensiyalari uyg'unligi bugungi kun zaruriyati hisoblanadi. Mamlakatimizda ayni paytda yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini qayta ko'rib chiqish va chuqur o'zgartirish ishlari olib borilmoqda. Shunday islohotlardan biri – Sharq mutafakkirlari merosini nafaqat tadqiqot, balki ma'naviy-ma'rifiy maqsadlarda ham o'rganishdir. Jamiyat ehtiyojlari va uning rivojlanish istiqbollarini hisobga olgan holda Sharq Uyg'onish davri olimlarining asarlariga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bu davr – buyuk qomusiy olimlar davri edi: Xorazmiy, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy va boshqalar[4].

Ibn Sinoning axloqqa oid asarlari qatorida: «Risala fi-l-ahd», «Risala Hay ibn Yaqzon» («Hay ibn Yaqzon haqida risola»), «Salomon va Ibsol» va boshqa shu kabi axloq normalari va tamoyillari haqida batafsil ma'lumot beradigan asarlarini misol keltirishimiz mumkin.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ibn Sino fikriga ko'ra, inson axloqiy fazilatlarining takomillashuvida, yaxshi do'st katta rol o'ynaydi. Yaxshi do'st, – deydi u, – kishining hamma yaxshi va yomon sifatlarini aks etuvchi oynadir. Yaxshi do'st o'z vaqtida butun nuqsonlarni ko'rsatadi, maslahati va xatti-harakati bilan bu kamchiliklarni yo'qotishga yordam qiladi. Ibn Sino do'stlikni uch turga ajratadi: har qanday vaqtda, qiyinchiliklarga qaramay, o'z o'rtog'ini xavfda qoldirmaydigan chin do'st; manfaatlarning uyg'unligi va g'oyaviy yaqinligiga asoslangan do'stlik; o'zining egoistik ehtiyoji va manfaatini qondirishga asoslangan do'stlik[1].

Inson, Ibn Sino fikriga ko'ra, tug'ilgandan salbiy xislatlarga ega bo'lgan, uni tuzatish aqlning ishidir, o'z axloqiy fazilatlarini o'zgartirishga intiluvchi odam, shuningdek, boshqalarning axloqi va xulq-atvori bilan ham tanish bo'lishi kerak, toki ular bilan tansihib, o'zini boshqa odamlarga o'xshash ekanligi va o'zgalarning faziltili unda ham bor ekanligiga ishonch hosil qilsin. “Agar inson boshqa kishilarda yaxshi xususiyatlarni ko'rsa, – deb yozadi Ibn Sino, – uni egallashga harakat qilishi kerak[3].

Agar unda yaxshi xususiyatlar azaldan zohir bo'lib tursa, uni saqlab qolishga tirishishi va aksincha, yashiringan holda bo'lsa, bu

xususiyatlarni jonlantirib, umumiylik tusini berishi kerak. Kamchiliklardan qochib, xatolarga yo'l qo'ymasligi kerak”. Agar u kishilarda yomon fe'l va nuqsonlarni sezsa, bu kamchiliklar uning o'zida ham ochiq yoki yashiringan holda bo'lishi mumkinligini tushunishi kerak. Agar unda kamchilik ochiq ko'rinib turgan bo'lsa, o'zini qo'lga olib bu kamchiliklarni bartaraf qilishlari kerak, aksincha, agar nuqson yashiringan holda bo'lsa, uning kurtak otishiga yo'l qo'ymay, yo'qotishi kerak. Kishi yomon axloqiy fazilatlaridan qutulsa, yaramas va past intilishlarga yo'l qo'ymaydi”[4].

Agar yaxshilik qandaydir maqsadni ko'zlab yoki majburiy ravishda qilinayotgan bo'lsa, bu holda u haqiqiy yaxshilik bo'lmay qoladi. Chunki komil yaxshilik doimo biror majburiyatsiz qilinsa, biror narsaning evazi ko'zlanmasa, u haqiqiy, sof yaxshilik sanaladi. Demak, chinakam yaxshilik tabiiy bo'lishi kerak. Kishida yaxshilik qilish niyatining paydo bo'lishining o'zi o'sha kishining kamolotga erishganligini ko'rsatadi. “Yaxshilik hammaga bevosita sevimli, — deydi Ibn Sino o'zining “Risala fi-l-ishq asari”da, — agar shunday bo'lmaganda edi, har kim o'zi istagan, yoki orzu qilgan yoki o'zicha yaxshilik deb tasavvur qilgan biror narsasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ymagan bo'lardi”. Rohatga olib keladigan narsa yaxshilik, azob sari yetaklaydigan narsa yomonlikdir. Ibn Sinoning bu fikrlari gedonizmga taqalsa-da, azob-uqubatni ulug'lovchi “yashamoq –azoblanmoq” degan iboraga amal qiluvchi diniy etikaviy ta'limotlarga butunlay qarama-qarshidir[5].

Lazzatni Ibn Sino ikki turga –hissiy va ruhiyga bo'ladi. Hissiy lazzatga yeyish-ichish, kiyim-kechak, boylikka erishish kabilar kiradi. Buni Ibn Sino past – quyi lazzat deb hisoblaydi. Ikkinchi turi ruhiy lazzat bo'lib, bu hozirgi istiloh bilan shug'ullanish va ilmiy asarlar ta'lif qilish orqali insonlarga foyda keltirish kabilar kiradi, deydi. Buni Ibn Sino lazzatning oliy formasi deb hisoblaydi. Ruhiy lazzatni Ibn Sino oqil lazzat deb hisoblaydi va uni hissiy lazzatdan ustun qo'yadi. Oqil lazzatga, uningcha, ichki quvvat orqali yetishish mumkin bo'ladi.

Past tabiat odam shunday odamki, deydi Ibn Sino, uning ichki quvvati o'lik bo'ladi, ular bunday quvvat to'g'risida tasavvurga ham ega emaslar. Inson doimo ruhiy lazzat bilan takomilga erishishi kerak, o'zining amaliy faoliyatini shunga bog'lashi

lozim. Axloqiy komil, ma'naviy boy odam yuqori lazzatdan bahramand bo'lsa, past odam hissiy lazzatga intiladi. Bu xil hissiy lazzatga intiluvchilar saxiylik, tashakkur kabi boshqa motivlar kishida zavq, lazzat uyg'otishi mumkin ekanligini tushunib yetmaydi. Shuning uchun ham Ibn Sino fikricha, hissiy lazzatga bo'ysungandan ko'ra aql ovozig quloq solish zarur [2].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Ibn Sino o'z asarlarida do'stlik, hamjihatlik va birodarlikka oid g'oyalarni targ'ib qiladi, kishi hayotida chin do'stlik e'tiqod sifatida ulug'lanishini ko'rsatadi. Do'stlikka ta'rif berib u quyidagilarni yozadi: "Do'stlik insonga xos bo'lgan shunday bir xislatdirki, bunda boshqa birovga yaxshilik istaladi, bunda inson yaxshilikni avvalo do'stlari uchun istaydi. Do'st bu yaxshi ko'ruvchidir. Do'st o'z do'stining xursandligida ham, baxtsizlik kezlarida ham, qayg'u va shodligiga sherik bo'ladi"[2].

Do'stlikning tashqi ko'rinishi alomatlariga to'xtalib, Ibn Sino uni uch turga bo'ladi: birinchisi, suhbatlashish bo'lib, bu do'stlikning shunday holatidirki, bunda ikki kishi hozirligining vaqt uzunligini bildiradi. Ikkinchisi, quvonch bo'lib, bu uchrashuvdagi lazzatni bildiradi. Uchinchisi, bog'lanish bo'lib, bu nikoh orqali bog'lanishni bildiradi[6].

"Insonlar ichida seni yaxshi ko'ruvchilar bo'lsa, bu senga va sening yaqinlaringga yaxshilikni istovchilar bo'ladi, — deydi Ibn Sino, — mabodo shundaylar topilib qolsa, u holda iltifot muntazam ravishda chin ko'ngildan hamda beminnat bo'lishi kerak. Haqiqiy do'st sening do'stingga do'st, dushmaningga dushman bo'ladi. U do'st dushmanidan uzoqlashadi, do'stiga yaqinlashadi. Buning aksi bo'lishi mumkin emas. Chunki buning aksi bo'lsa, dushmanlik sanaladi". Har bir mavjud narsa o'z mohiyatiga ko'ra kamolotga intiladi. Mana shu kamolotga intilishning o'zi mohiyatiga ko'ra yaxshilikdir. Ibn Sino o'zining "Donishnoma" asarida yaxshilikning ikki tomonini ko'rsatib yozadi: "Birinchiy yaxshilik qiluvchiga tegishli bo'lsa, ikkinchisi, yaxshilik qilinuvchiga tegishlidir. Ikkinchi yaxshilik qilinuvchi uchun yaxshilik hisoblanadi. Lekin yaxshilik qilinuvchining mukammal emasligidan darak beradi. Chunki u mukammal bo'lganda edi, u yaxshilikni qabul qilishga muhtojlik sezmas edi".

Agar yaxshilik uni amalga oshiruvchi uchun qandaydir maqsadni ko'zlab qilinayotgan bo'lsa yoki majburiy ravishda qilinayotgan bo'lsa, u holda yaxshilik bo'lmay qoladi, chunki komil yaxshilik doimo majburiyatsiz, biror narsaning evaziga qilinmagan yaxshilikdir, bundan chiqdi u chinakam yaxshilik sanaladi. Ibn Sino yaxshilikni foydasiz yoki foydali, rohat va huzur-halovatga olib kelish va kelmaslik bilan ham baholaydi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Ibn Sino axloqiy qarashlarida inson xulqining yaxshi yoki yomon bo'lishi, avvalo, aql, iroda va qalbning uyg'unligi bilan belgilanadi. Uning nazarida axloq – bu faqat tashqi odob emas, balki ichki ruhiy holat va ongli tanlovdir. Yaxshi xulqlar – me'yori, adolat, sabr, halollik kabi fazilatlar orqali namoyon bo'lsa, yomon xulqlar haddan oshish, nafsga berilish, jaholat va adolatsizlik kabi illatlar orqali ifodalanadi. Ibn Sino odamzodning kamoloti axloqiy tarbiya bilan uzviy bog'liq ekanini ta'kidlab, axloqiy komillikni jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun zaruriy shart deb hisoblaydi. Shu bois, uning axloqiy merosi bugungi kun axloqiy-insoniy qadriyatlarini mustahkamlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Jonmatova X. Abu Ali Ibn Sino ta'lim-tarbiya to'g'risida. – T.: O'zbekiston, 1980.
2. Baratov M. Abu Ali Ibn Sino – buyuk mutafakkir. – T.: Fan, 1980.
3. Мусурмонов Р. Взгляды восточных мыслителей на воспитание ребёнка и семейные отношения в узбекских семьях / Вестник науки и образования 2020. № 4 (82). Часть 1. Российский импакт-фактор: 3,58. Научно-методический журнал.
4. Irisov A. Ibn Sino – ma'rifatparvar adib. – T.: O'zbekiston, 1980.
5. Toshboeva U. Abu Ali Ibn Sinoning pedagogik g'oyalari. Zamonaviy dunyoda ilmiy tadqiqotlar: nazariya va amaliyot/ ilmiy anjuman materiallari. 2022.
6. Abdurashidovna, S.D. (2023). Sohibqiron Amir Temur merosini o'rganish–milliy taraqqiyotimiz omili. Ijodkor o'qituvchi, 3(28).